

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y. ET L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DU COMITE INTERACADEMIQUE
DE BALKANOLOGIE DU CONSEIL DES ACADEMIES
DES SCIENCES ET DES ARTS DE LA R.S.F.Y. ET DE L'INSTITUT
DES ETUDES BALKANIQUES

X

BELGRADE 1979.

Верена ХАН

Балканолошки институт САНУ
Београд

ТРГОВИНА ДУБРОВАЧКИМ СТАКЛОМ У ЈУЖНОЈ ИТАЛИЈИ И НА СИЦИЛИЈИ

Данас већ располажемо многобројним и поузданим доказима да се од XIV до XVI века производило стакло у Дубровнику. Истраживања у дубровачком Архиву пружила су разноврне податке о тој производњи, пре свега о њеној историјској основи и временским оквирима којима је била омеђена. Архивска трагања била су такође подстицајна за проучавање неких посебних питања која се прешлићу око економског, културно-историјског и занатско-уметничког феномена што га представља старо дубровачко стакло. Засебну групу питања чине она која се односе на трговину стаклом дубровачке производње уопште,¹ а посебно у областима које се налазе изван балканских међа. У том контексту, архивске вести о извозу дубровачког стакла у јужну Италију и на Сицилију, упркос томе што их је мало и што су ограничене на кратак период, представљају занимљив предмет за изучавање. Пошто у објављеним студијама и делима о економским и културно-уметничким везама између Дубровника, с једне, и јужне Италије и Сицилије, с друге стране, о том проблему још није било речи, нашу истраживачку радозналост усмерили смо у том правцу.

У једном нашем раду методско-програмског значаја који се односио на питања идентификације старог дубровачког стакла, истичући првостепену улогу археологије у тој идентификацији, ми смо на основу писане грађе поделили интересне сфере трговине дубровачким стаклом на неколико „археолошких зона“, односно изложили смо програм изучавања по географским областима које се поистовећују са том „археолошком“ поделом.² Архивски подаци груписани „зонски“ указали су на то да би круг

¹ V. Han, *Fifteen and Sixteen Century Trade in Glass between Dubrovnik and Turkey*, *Balkanica*, IV, 1973, 163—178; исти, *Трговина дубровачким стаклом у Албанији у XVI веку*, *Balkanica*, VII, 1976, 269—290.

² Исти, *Problèmes relatifs à l'identification de l'ancienne verrerie ragusaine*, *Balkanica*, V, 1974, 215—233.

интересовања научника у потражњи за дубровачким стаклом са циљем његове идентификације требало да се прошири и на јужну Италију и Сицилију, односно на његову „пету археолошку зону” наше класификације.³

Подаци, истина малобројни, из докумената дубровачке администрације, понајвише из судских списа у вези с парницама о покретним добрима, показују да поменуто „пету археолошку зону” дубровачког стакла чине три области: Апулија, Калабрија и Сицилија. Откривени подаци дају основ да се размена добара између Дубровника, с једне, и апулијских, калабријских и сицилијанских лука, с друге стране, осветли из новог угла, откривајући у међусобном промету нове садржаје трговања: увоз у Дубровник биљног пепела, једне од основних сировина за производњу стакла, и извоз дубровачког стакла у суседне прекоморске области.

Пре излагања архивске грађе о стакларским везама између Дубровника, с једне, и Апулије, Калабрије и Сицилије, с друге стране, осврнућемо се уопштено на значај који су имале ове области италијанског југа кроз средњи век у односу на стакло. Затим, у интерпретацији писане изворне грађе поћи ћемо од сировинске основе, а наставићемо приказом деловања дубровачких радионица, односно стаклара појединачно који су њима руководили. Учинићемо такође покушај да утврдимо која је и каква стаклена роба из Дубровника била увожена у јужноиталијанске и сицилијанске луке и настојати да сагледамо могуће стилске карактеристике тога стакла. На крају ћемо потражити одговор на питање који су чиниоци у односном периоду могли да утичу на извоз дубровачког стакла у јужну Италију и на Сицилију.

I

Писани извор казује, а археолошки налази потврђују, да су јужна Италија и Сицилија, налазећи се на средокраћу између источног и западног Средоземља, представљале у средњем веку интересну сферу произвођача стакла са разних страна. У развоју стакларства овога дела Италије и коришћењу стакла уопште имале су значај везе са византијском производњом,⁴ исламском,⁵ каталонском,⁶ тосканском,⁷ муранском,⁸ дубровачком.

³ Исто, 216, 219, 220.

⁴ D. B. Whitehouse, *Ceramiche e vetri medioevali provenienti dal castello di Lucera*, *Bollettino d'Arte*, III—IV, 1966, 178; D. B. Harden, *Some Glass Fragments mainly of the 12th—13th century A. D. from Northern Apulia*, *Journal of Glass Studies*, VIII, 1966, 71; A. Grabar, *La Verrerie d'art byzantine au Moyen âge*, *Monuments et mémoires*, T. 57, 1971, 118.

G. R. Davidson, *Corinth*, Vol. XII, *The Minor Objects*, Princeton, N. Jersey, 1952, 83, 87.

⁵ D. B. Whitehouse, *op. cit.*, 176—177, фиг. 30.

⁶ F. D'Angelo, *Produzione e consumo del vetro in Sicilia*, *Archeologia Medievale*, III, 1976, 388.

⁷ *Ibid.*, 382, 383.

⁸ Вид. белешке 14, 15, 16.

Иако су Сицилија и јужна Италија у средњем веку, у свом историјском развоју блиско повезане, имале такође у вези са стаклом неке заједничке црте, обе ове области су, истина данас још мало истражене у односу на средњовековно стакло, показивале у том смислу и неке особености. Последњих година указивана је знатнија пажња археолошким испитивањима средњовековних локалитета на Сицилији. Истраживачким радом је откривено да је на овом великом острву италијанског југа повремено одржавана производња стакла већ од VII века,⁹ зна се и да је негована у XI—XII веку,¹⁰ а такође у позно средњовековно време.¹¹ Недавна археолошка ископавања два локалитета, Палермо (Steri) и Бела (Gela), изнела су на светло дана стакло настало у раздобљу од XIII до XVI века.¹² Локални иконографски и писани извори навели су истраживаче на мишљење, изражено у прелиминарним извештајима са тих ископавања, да је део тога стакла настао у домаћим локалним радионицама.¹³ У претпоставкама о пореклу наведеног стакла није узета у обзир могућност да међу тим налазима можда има и производа произишлих из муранских радионица. Међутим, на то недвосмислено упућују резултати анализа форми, декорације и уопште стила неких откривених примерака стакла, целих или фрагментарних, а архивски подаци подржавају те могућности.

Писани извор обавештава, на пример, да је Сицилија у XIV веку била за муранске радионице једно од изворишта кварциног песка,¹⁴ неопходне сировине у производњи стакла. Ова је чињеница, без сумње, такође утицала на то да су мурански производи већ тада довожени на Сицилију.¹⁵ Такође се треба подсетити и на то да су кроз месински мореуз, кроз ту капију путева према источном или западном Средоземљу, пловили бродови из Венеције натоварени робом, и да су готово по правилу пристајали у месинској, односно палермској луци, где су узимали храну и где се вршио претовар једног дела робе која је одатле потом отпремана у разне правце. Тако је већ током XIV века у Месину стицало и муранско стакло које је ту налазило своје купце.¹⁶ Подаци каснијег датума из дубровачког Архива пружају прилог том сазнању и потврђују неки континуитет у допремању муран-

⁹ F. D'Angelo, *op. cit.*, 384.

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibid.*, 382.

¹² G. Falsone, *Gli scavi allo Steri*, Atti Coloquio Internazionale, Archeologia Medievale, Palermo, 20—22 sett., 1974, edit. Palermo, 1976, 110—122; F. D'Angelo, *op. cit.*, 380.

¹³ F. D'Angelo, *op. cit.*, 382—388.

¹⁴ L. Zecchin, *Cronologia vetraria veneziana e muranese dal 1332 al 1345*, Rivista della stazione sperimentale del vetro (RSV), № 5, sett.—ott. 1973, 215.

¹⁵ *Ibid.*, *Vetriere muranesi dal 1326 al 1350*. RSV, novem., decem., 1971. Estratto, nep. 4.

¹⁶ *Ibidem*; G. Luzzatto, *Storia economica di Venezia dall XI al XVI secolo*, Venezia, 1961, 199.

ског стакла на Сицилију, било да је реч о неком венецијанском броду који је кренуо за Месину па се због непредвиђених разлога зауставио у Дубровнику где му је роба регистрована, међу којом и стакло,¹⁷ било да је неки Дубровчанин трговао муранским стаклом у Месини.¹⁸

Археолошки налази са неколико локалитета у северној Апулији које је објавио Д. Б. Харден (D. B. Harden) навели су овог истакнутог познаваоца историје европског стакларства на претпоставку да би у Апулији требало тражити једну од карика у развојном ланцу прелажења извесних облика и декорације — карактеристичних за стакло византијске производње у Коринту из XI—XII века — на готичко стакло западне и северне Европе.¹⁹ У том смислу је постало значајно и средњовековно стакло откривено у Југославији; наиме са подацима које пружа, питање византијског утицаја на европско стварање у стаклу од XIII до XV века добија на ширини. О пореклу чаша декорисаних ситним капима или пужићима које се јављају у средњој и северној Европи, на пример, већ је Харден претпоставио да у преносењу овог типа чаше, познатог у византијском Коринту, улогу посредника између коринтских радионица и западне и северне Европе није одиграла само Италија него да су утицаји из тих радионица прелазили и преко Балканског полуострва према јужној Италији и централној Европи.²⁰

Средњовековно стакло откривено у северној Апулији навело је истраживаче Љ. Којић и М. Венцл (M. Wenzel) на мишљење да стакло налажено у Босни и Херцеговини — које показује неке аналогije са апулским — вероватно потиче из тог дела Италије и да је „путевима соли” стизало у ове области.²¹ Разнимоилажења у датовању обе групе предмета, апулских и херцеговачко-босанских, први до 1300, а други из XIV—XV века, уколико то датовање остане непомерљиво, представљају озбиљну препреку оправданости таквог резонувања. У целом нама познатом фонду докумената из Дубровачког архива који се односе на средњовековно стакло и стакларство од XIV до XVI века, такође нисмо до сада наишли на податке који би потврдили да је стакло из Апулије или са Сицилије као роба доношено у Дубровник, или да је посредством тога града слато у његово ближе или даље залеђе.

Не улазећи у овом тренутку у разматрања и оцену хипотеза у односу на порекло, важност и значај апулских налаза средњовековног стакла, као и у односу на њихове формалне аналогije са налазима у ближим и даљим европским, посебно балканским

¹⁷ Хисторијски архив Дубровника (даље НAD), *Diversa notariae* (Div. not.), 100, 95'.

¹⁸ Div. canc., 168, 91' at.

¹⁹ D. B. Harden, *op. cit.*, 70—78.

²⁰ D. B. Harden, *op. cit.*, 72.

²¹ Lj. Kojić — M. Wenzel, *Medieval Glass found in Yugoslavia*, *Journal of Glass Studies*, IX, 1967, 92—93.

зонама, упркос неким њиховим формалним специфичностима намеће се закључак о извесној општој стилској повезаности стакла које по времену настанка одговара раздобљу развијене готике у Европи. За ту појаву имали су пресудан значај утицаји из једног заједничког изворишта облика и декорације стакла, а то је била пре свега византијска производња уопште, посебно она у Коринту, уосталом до данас и најбоље позната у сфери тог стварања у византијском свету. Касније је деловала Венеција, односно Мурано, који су производно и технолошки оснажени враћали свој дуг византијском стакларству извозом својих производа у земље источног Медитерана, понајпре у саму Византију. То стакло је било формално прилагођено потребама византијских потрошача и њиховом укусу, али је оно као роба налазило купце и у земљама Европе, па тако посредно утицало на ширење формалних специфичности ранијег византијског стакла.

Поред археолошких налаза у Апулији, посебно занимљивих у односу на питање формалног развоја готичког стакла у Европи, општу слику о стаклу у том делу Италије допуњују архивски подаци из XV и XVI века који сведоче о набавкама занатско-уметничких предмета од стакла из муранских радионица за представнике горњих слојева друштва,²² чиме се сазнање о ондашњој општој доминацији муранског уметничког, тзв. луксузног стакла у Европи проширује новим подацима.

II

Већ у првом раздобљу историје дубровачког стакларства познатом на основу писаних докумената откривају се везе Дубровника са Апулијом у односу на набавку сировина. Кад је мурански стаклар Мафеус Пелианико (*Marheus Pellianicus*), познат такође из муранских писаних извора,²³ 1324. године организовао стакларску радионицу у Дубровнику, он је исте године откупио 14 миљара пепела од приобалних морских биљака (*cinere gatina*), довезеног из Апулије.²⁴ Количина од 14 миљара — нешто више од пет тона²⁵ — била је довољна да се произведе око 8 тона стакла.²⁶ Набавка у Апулији једне од основних сировина за производњу ста-

²² L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1455 al 1468*, RSV, vol. 6., № 4, 168; *Ibid.*, *Decoratori di vetro a Murano dal 1480 al 1500*, RSV, vol. 7, № 4, 1977, 179; *Ibid.*, *Il vetro „cristallino” nelle carte del Quattrocento*, *Vetro i Silicati*, № 38, 1963, 24; A. Gasparetto, *Identifikacija potopljenog broda kod Gnalica*, *Zadarska revija*, br. 34, 1977, 386, bel. 20.

²³ L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1332 al 1345*, RSV n. 5 (1973), 213; V. Han—L. Zecchin, *Presenze balcaniche a Murano e presenze muranesi nei Balcani*, *Balcanica*, VI, 1975, 80, 89, 90.

²⁴ HAD, *Div. not.*, 4. 73'.

²⁵ Прерачунато на данашње мере, један миљар износио би око 358 кг; вид. И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд, 1960, 103.

²⁶ L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1363 al 1376*, RSV, vol. 4, 1974, 66.

кла била је без сумње условљена не само географским фактором, односно релативном близином двеју обала једног мора, и можда развијеном трговином тим пепелом, него је на њу могла повољно утицати и чињеница да су Дубровчани за време млетачке управе над њиховим градом уживали исте привилегије и царинске властице на подручју Апулије као и Млечани.²⁷

Нађено је још неколико временски доста удаљених података о увозу биљног пепела, тзв. „соде“ из Апулије у Дубровник.²⁸ Пошто је „сода“ добијена од пепела приобалних морских биљака употребљавана такође при производњи сапуна и у сукнарству приликом бојења тканина, њоме се трговало без обзира на тренутне потребе једне одређене занатске делатности као робом која је обећавала добру и сигурну зараду.

Биљни пепео набављан у Апулији довозио се у Дубровник из Монополија, Галиполија и Бриндизија.²⁹ У тим лукама се трговало пепелом из Бејрута (*cineres barutine*)³⁰, а вероватно и локално произведеним. Наиме, познато је да се у XV веку на Сицилији добијао пепео за производњу стакла од домаће биљке називане „хеба“, из групе *chenopodiacea*.³¹

III

Архивски подаци којима се располаже о извозу дубровачког стакла у Апулију, Калабрију и на Сицилију ограничени су на последњу деценију XV века. У то време је у Дубровнику деловала радноница мајстора Николе Ифковића (*Nicolaus Ifchovich*), прва од дотад постојећих у граду за коју се зна да је развила продају својих производа у земље изван Балканског полуострва.

Из докумената, други по реду познати фамулус стаклара Николе Ифковића, Антоније Милов (*Antonius de Milo*), тужио је 15. јула 1494. дубровачког трговца Николу Петровога (*Nicola de Petri*) због тога што му није исплатио вредност стаклене робе која је износила 37 и по дуката, а коју је за Антонијев рачун продао у двема лукама јужне Италије: у Отранту и Котрону (данашњи Кротон).³² У тужби се наводе 1.660 боца и 4.360 чаша, дакле нешто преко 6.000 стаклених предмета, а такође и један сандук „кристалинског“ стакла бројчано неутврђене садржине.

²⁷ M. Popović-Radenković, *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angioino (1266—1442)*, Archivio storico per le Province Napoletane, n. s., vol. XXXVII, 1957, Napoli, 1958, 15.

²⁸ HAD, *Mobilis* (ord.), 14. 112'; *Testamenta not.*, 31.64; В. Хан, *Разматрања о технологији и организацији рада у дубровачком стакларству (XIV—XVI век)*, Зборник, 19—20, Музеј примењене уметности, Београд, 1975, 76, 86.

²⁹ HAD, *Mobilis* (ord.), 14. 112'; *Test. not.*, 31. 64.

³⁰ HAD, *Test. not.*, 31. 64.

³¹ F. D'Angelo, *op. cit.*, 388.

³² HAD, *Mobilis*, 14. 84'.

Из ових података се по логици могао извући закључак да је то стакло било дубровачко, и да је као власништво шегрта стаклара Николе Ифковића било произведено у Ифковићевој радионици.

Свега годину дана после тужбе Антонија Миловог јавља се нова са другим актерима у вези са једном пошиљком стакла из Дубровника која је била послана такође у калабријску луку Котрон. У документу од 21. новембра 1495. године, извесни Антоније Марка Иванова (*Antonius Marci Johannis*) тужи Николу Миличића (*Nicolaus Milicich*) са Колочепа што му није платио за подвоз робе коју је Антоније превезао из Дубровника за Котрон.³³ Међу том робом су се налазила и два велика сандука са стаклом, без сумње дубровачке производње.

У последњој деценији XV века, тужбе и надаље остају једини извор обавештења о већим и мањим пошиљкама дубровачког стакла транспортованог у јужну Италију и на Сицилију. Тако стаклар Никола Ифковић подноси 1496. године тужбу против Марина, сина Павла Андријиног Јелића (*Marinus Pauli Andree Jelich*), зато што му није поднео обрачун за стакло у вредности од 26 дуката које је Никола посредством тог Марина отпремио на Сицилију да га тамо прода.³⁴

Никола Ифковић се и надаље спори са члановима породице Јелић којима је као својим зајмодавцима давао у консигнацију стакло у сврху намире дугова, на што се био раније обавезао.³⁵ Тако Ифковић 28. фебруара 1497. подноси тужбу против Мариновог оца Павла Андрије Јелића (*Paulus Andree Hielich*) због 30 дуката које му је остао дужан за стаклену робу продату на Сицилији.³⁶ Са овом Ифковићевом тужбом прекида се след података о продаји дубровачког стакла на другој обали јужног Јадрана. Међутим, постоје наговештаји да је Апулија и у првим деценијама XVI века била интересно подручје трговине дубровачким стаклом. Наиме, кад је била реч о стаклу које се тада производило, истицало се и такво које је требало да одговара потрошачима у Апулији (*vitrum conveniens pro Apulia*).³⁷

У остварењу јадранске прекоморске трговине Дубровника, документарну вредност имају такође помени о појединачним предметима од стакла који су се налазили у инвентарима личног пртљага, или уопште у пописима покретних добара путника на морској путањи од Дубровника до лука јужне Италије и Сицилије. С обзиром на време кад се ови предмети јављају, они по логици дозвољавају претпоставку да су произишли из дубровачких радионица. Ова је претпоставка нарочито оправдана у случајевима кад су странци са „друге обале“, најчешће из Апулије,

³³ HAD, *Mobilis* (ord.), 14. 192.

³⁴ HAD, *Mobilis* (extra) 15. 170.

³⁵ HAD, *Debita* not., 56. 144'.

³⁶ HAD, *Mobilis* (extra), 16. 47'.

³⁷ HAD, *Deb.* not., 68.163'.

боравили дуже време у Дубровнику и кад су враћајући се у родни крај преносили тамо своју покретну имовину,³⁸ или су њихова мобилна добра под мање срећним околностима, односно у случају њихове смрти у Дубровнику, била службено враћена у земљу или град одакле су дошли.³⁹ У тим инвентарима се наводе предмети од стакла уз понеку описну појединост, које су иначе при већим пошиљкама стакла по правилу изостављане. Ови описи помажу да се састави нека, истина крња и бледа слика о формалним вредностима стакла дубровачке производње односног времена.

Иако је долазак уметника, занатлија или уопште стручњака разних специјалности из јужне Италије и са Сицилије у средњовековни и ренесансни Дубровник или одлазак таквих личности у наведене области био релативно чест, до сада још није нађен податак да су у том кретању стручног људства активно ангажованог у својој специјалности, између две суседне обале учествовали и стаклари. Можда би Бовани из Липере (!) — (Johannes de Lipere) — за сада представљао једини изузетак. Наиме, он је као мајстор за справљање стаклене смеше (magister concie vitri) био ангажован у радионици предузимача Борба Фирентинца (Georgius Georgii domine Guçii de Florentia) на Пилама, а његово се порекло по претпоставци доводило у везу са главним градом липарског архипелага.⁴⁰ До сада је успело да се пронађе мало података о одласцима стаклара из Дубровника у јужну Италију или на Сицилију. Сврха њихових путовања била је трговина, а трговало се стаклом⁴¹ или неком другом робом, на пример бобом и др.⁴² Није нам познат ниједан пример о директном ангажовању неког дубровачког стаклара у производњи стакла на југу Италије.

IV

Решавање питања формалних карактеристика дубровачког стакла и његових могућих естетских квалитета у време кад се њиме трговало у јужној Италији и на Сицилији представља сложен посао. Слика о дубровачком стаклу с краја XV века стиче се на основу вести, најчешће шкртих на речима, које су разним поводом бележили његови савременици. Према томе, ондашња стакларска лексика чини главну основицу за домишљања о могућим типским и стилским специфичностима предмета дубровачке стакларске производње којима се тада трговало преко мора.

³⁸ HAD, Mobilia (extra), 15. 16' at.

³⁹ HAD, Deb. not. pro comuni, 1. 89.

⁴⁰ В. Хан, *Архивске вести о стаклу у Дубровнику из XIV и прве пол. XV века*, Зборник, 15, 1971, Музеј примењене уметности, Београд, 46.

⁴¹ HAD, Mobilia, 14. 84'.

⁴² HAD, Cons. rog., 56.18; Div. canc., 149.143', 144; 160.86; 161.2' at; 166. 130.

Архивски подаци о стакленим предметима дубровачке израде из последње деценије XV века, када је оствариван њихов извоз у јужну Италију и на Сицилију, дозвољавају пре свега њихово груписање на „обично“ стакло (*vetro comune*) и на такозвано „кристалинско“ (*cristallo; vetro cristallino*), танко, прозачно и безбојно. Подела се затим могла извршити по намени на предмете од стакла за кућну употребу, за таверне и винарске коморе. Пада у очи релативно велика разнородност термина унутар једне групе сродних предмета. Тако је, на пример, било у употреби неколико назива за боце, што је без сумње уследило због разлика у њиховој типологији, односно због њихове различите намене: *bozia, fiala, fiasco, ingastara, patrina, zuccha*. Исто се запажа и у наводима о чашама: *bichieri, bochali, calixi, ciati, coppe, gotti, tazze*.⁴³ Вероватно је да су осликани примерци који се помињу,⁴⁴ истина ретко, представљали мурански импорт. Било је и разних других употребних предмета од стакла као сланика, мастионица, наочара. Извесно се зна да су стакла за наочари израђивана у Мурану.⁴⁵

Лексичком грађом о предметима од стакла који се помињу у време кад се трговало дубровачким стаклом у јужној Италији и на Сицилији добијени су по броју скромни основни елементи за решавање сложених питања око њихове формалне идентификације и утврђивања њиховог могућег естетског квалитета. Ова питања постају још сложенија због чињенице да је главни и водећи стаклар у Дубровнику у периоду који нас интересује био домаћи мајстор Никола Ифковић који је, како се претпоставља, познавао савремено муранско стварање у стаклу. Наиме, дубровачка влада заинтересована за стакларску производњу одобрила је 1491. године зајам Ифковићу за пут у Италију, а требало је такође да из Италије доведе добре мајсторе у Дубровник.⁴⁶ У 1492. години, у Дубровнику се појавио стаклар Никола из Мурана (*Nicolaus de Murano*),⁴⁷ а следеће године Бовани Петра из Венеције (*Johannes Petri de Venetiis*).⁴⁸ Првome се убрзо изгубио траг, а други је неколико година био ангажован на раду у Ифковићевој радионици.⁴⁹

Боравак Николе Ифковића у Италији, присуство муранских мајстора у Дубровнику и директно учешће једног од њих у Ифковићевој радионици, поред чињенице да је муранско стакло повремено али стално довозено у град, без сумње су се одразили на изглед предмета које је тада израђивала екипа стакларских радника на челу са Ифковићем. Уверени смо да је ондашње

⁴³ Пошто су подаци о боцама и чашама релативно бројни, то се овом приликом не излажу односне сигнатуре.

⁴⁴ HAD, Div. canc., 87. 116'.

⁴⁵ A. Gasparetto, *Il vetro di Murano, Venezia*, 1958, 60.

⁴⁶ HAD, Cons. rog., 26. 201'.

⁴⁷ HAD, Cons. minus, 24. 182.

⁴⁸ HAD, Div. not., 73. 8.

⁴⁹ HAD, Div. not., 73. 8; *Mobilia (extra)*, 16. 140'.

дубровачко стакло било формално и естетски блиско муранском, иако је изведба можда била испод његовог нивоа.

У вези са питањем утврђивања изгледа дубровачког стакла крајем XV века, што је претежно препуштено научној интуицији и комбинаторици, може се претпоставити да је крајем XV века међу дубровачким стакларским производима било предмета специфичних облика и декорације. Међу њих бисмо сврстали тзв. „велике чаше“⁵⁰ на чије се помене наилази у документима, а за које сматрамо да представљају развијенији традиционалан тип те врсте предмета. „Велике чаше“, украшаване вертикалним ребрима и понекад оплитане стакленом нити при врху, често су током XIV и XV века биле употребљаване у Босни и Херцеговини.⁵¹ Недавно је откривена једна таква чаша недалеко од Чачка.⁵² Крајем XIV и почетком XV века, „велике чаше“ (*ciatus grossus de vitro*;⁵³ *bichieri grandi de vetro*⁵⁴) наводе се у пошљикама Апуљана које су слате из Дубровника у њихову земљу, или су помињане у заоставштини, пописаној после њихове смрти која је уследила у Дубровнику.

Постоје индиције за мишљење да се у последњој деценији XV века у Дубровнику такође производило „кристалинско“ стакло. Та врста стакла од средине XV века донела је европску славу муранским радионицама. Раније смо навели да је Антоније Милов, фамулус мајстора Ифковића, 1494. године продао у Отранту и Котрону поред обичног и кристалинско стакло.⁵⁵ Такође је већ речено о претпоставци да је Ифковић познавао савремено муранско стварање у стаклу пошто је боравио у Италији, а зна се да је у производњи његове радионице непосредно учествовао један мајстор из Венеције, што све наводи на мишљење да је тада у Дубровнику израђивано кристалинско стакло.

Познато је да је већ средином XV века, убрзо по његовом технолошком открићу, кристалинско стакло из муранских радионица било допремано у Апулију.⁵⁶ Са том чињеницом можда

⁵⁰ Просечна величина „великих“ чаша износи: висина 14 cm, промер при врху 12 cm.

⁵¹ P. Anđelić, *Un aperçu de la typologie du verre médiéval en Bosnie et en Herzégovine*, Средњовековно стакло на Балкану, Зборник радова са међународног саветовања, 22—24. април, Београд, 1974, Београд 1975, 169, 170, сл. 3—11.

⁵² Чашу је на локалитету Црквина у селу Трнову открила Душанка Ранковић, кустос Народног музеја у Чачку, која је недавно на жалост погинула у саобраћајној несрећи. Захвална сам јој за обавештења о том налазу који је требало да објави, али ју је смрт спречила у томе.

⁵³ HAD, *Mobililia* (extra), 15. 16' at.

⁵⁴ HAD, *Deb. not. pro comuni*, 1. 89.

⁵⁵ HAD, *Mobililia*, 14. 84'.

⁵⁶ L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1455 al 1468*, RSV, vol. 6, № 4, 168; Исти аутор је претпоставио да су предмети од „кристалинског“ стакла, осликани и декорисани златом, које је Марино Сануто видео 1494. године у напуљској резиденцији арагонских краљева били пореклом из Мурана; упор. *Decorateri di vetri a Murano dal 1480 al 1500*, RSV, vol. 7, № 4, 1977, 179.

би се могао довести у везу рани навод о једном предмету од кристалинског стакла у Дубровнику (1453) из инвентара покретних добара Боване (Johanna), кћери и наследнице неког Колуџија Вирганиса из Барлете (Colucio Virganis de Barulo), а жене једног апулијског апотекара који је радио у Дубровнику.⁵⁷ Случај је хтео да вест о том кристалинском предмету, једном сланику, представља најранији помен који је до сада уопште познат из писаних извора о предмету израђеном од кристалинског стакла, тог значајног и естетски успелог проналаска муранских мајстора.⁵⁸

Дубровачки писани извор не даје обавештења о врстама, облицима и украсу кристалинског стакла које је у последњој деценији XV века било допремано из Дубровника у јужну Италију. Потражимо ли аналогije у ондашњем кристалинском стаклу произишлом из муранских радноница, а за што има доста оправдања, вероватно је да су у то време и дубровачки предмети израђени од тог стакла били „класично” једноставни са још понеком готичком реминисценцијом, на пример са пластичним вертикалним ребрима, односно да су се стилски уклапали у прелазне облике од готичког на ренесансно стакло.

V

Из претходног излагања произлази да се извоз дубровачког стакла у јужну Италију и на Сицилију јавља у релативно кратком раздобљу, односно у последњој деценији XV века. Тражимо ли могуће узроке који су довели до тог извоза могли бисмо да наведемо неколико унутрашњих и спољњих чинилаца из чије су међусобне узрочне и последичне повезаности уследиле стакларске везе, истина краткотрајне, између двеју суседних обала јужног Јадрана.

Од осамдесетих година XV века снажи се развој занатства у Дубровнику. Влада помаже поједине мајсторе зајмовима како би могли да организују рад у радионицама, у ту сврху им ставља на располагање општинске зграде уз извесне материјалне олакшице. Ове повластице су привлачиле и домаће и стране мајсторе разних заната да дођу на рад у Дубровник; јављају се грнчари, специјализовани стручњаци за поједине гране текстила, коритарри, бачвари, сапунари и други. Године 1491, дубровачком сенату је упутио молбу за рад и помоћ у организовању радионице стаклар Никола Ифковић.⁵⁹ Молба је уследила после периода за-

⁵⁷ V. Han—L. Zecchin, *op. cit.*, 93; L. Zecchin, *Cronologia vetraria... dal 1444 al 1454*, RSV, vol. 6, № 2, 1976, 66.

⁵⁸ L. Zecchin, *Angelo Barovier (1405—1460)*, RSV, vol. 6, № 5, 1976, 210, 212, бел. 7.

⁵⁹ HAD, Cons. rog., 26. 197.

стоја у дубровачкој производњи стакла. Већи број докумената с почетка последње деценије XV века сведочи о ујурбаним припремама за оснивање и градњу општинске радионице за стакло на Пилама.⁶⁰ Радионица је била поверена на управу Николи Ифковићу. Чини се да је производња већ била кренула 1492. године.⁶¹ Први познати податак о прекоморској продаји стакларских производа у том периоду обнове дубровачког стакларства забележен је 1494, а односио се на јужну Италију.⁶² Нешто касније тргује се дубровачким стаклом у Александрији, на Сицилији, на Еубеји, у Албанији.⁶³

Под вођством Николе Ифковића, производња стакла у Дубровнику кренула је живље и развијала се под бољим и повољнијим условима него икад раније. Вероватно да је један од чинилаца који је утицао на извоз стакла из Дубровника био повећан обим производње који је превазишао оквире потреба за стаклом домаћег тржишта. Међутим, чини се да непосредан повод за прекоморску продају Ифковићевог стакла треба тражити у његовом доста несређеном финансијском стању и маси дугова у које је био запао. У 1496. години, кад је остваривао најдинамичније трговање својим стаклом преко мора, Ифковићеви дугови су износили преко 500 дуката.⁶⁴ Стога је својим зајмодавцима, неким истакнутијим дубровачким трговцима, у сврху намире дугова давао стакло у консигнациону продају.

Од спољних фактора који су могли утицати на развој прекоморске трговине дубровачким стаклом у периоду обнове његове производње треба поменути чињеницу да су Дубровчани осамдесетих година XV века уживали велику наклоност арагонских владара Напуљске Краљевине.⁶⁵ У „ферарском рату“ (1482—84), Дубровчани су стали на страну краља Ферантеа, док се у другом табору налазила Венеција. По окончању рата, Дубровник је убрзо осетио последице своје партичаности: санкције Млечана испољиле су се у повећаној такси и царини на дубровачке бродове и на робу коју су превозили. Феранте је, међутим, у знак захвалности дао Дубровчанима разне повластице за њихове бродове и царину, што је доприносило живљем развоју дубровачке трговине у краљевини. Кад су у последњој деценији њоме загосподарили Французи, Дубровчани су, поставши пријатељи новог

⁶⁰ HAD, Cons. minus, 24. 93; 109', 126, 135.

⁶¹ Мало веће је донело одлуку у јануару 1492. да се доврши кућа на Пилама која је грађена за мајстора стаклара; Cons. minus, 24. 126.

⁶² HAD, Mobilia, 14. 84'.

⁶³ HAD, Div. not., 75. 174; Mobilia (extra), 15. 170; Mobilia (extra), 16. 47'; Lamenta de foris, 68. 60', 117' at; В. Хан, *Трговина дубровачким стаклом у Албанији у XVI веку*, Balcanica, VII, 1976, 271.

⁶⁴ Сума је добијена из збира података који су нађени у Ифковићевим обвезницама или у тужбама због дуговања.

⁶⁵ О овим догађајима вид. Ј. Тадић, *Шпанија и Дубровник у XVI веку*, Београд, 1932, 14—17; М. Спремић, *Дубровник и Арагонци (1442—1495)*, Београд, 1971, 14—15.

владара, и надаље уживали раније повластице добијене од арагонских краљева. Пошто су односи између Млетака и краљевине били поремећени у то време, а тиме су и могућности Млечана за трговање по краљевини биле ограничене, Дубровчанима се пружила погодна прилика за трговину у тој земљи, па и за продају дубровачког стакла на том тржишту. Пошто је овде већ раније било увожено муранско стакло, то су купци, односно потрошачи, прихватили и дубровачко, јер је оно, по нашој претпоставци, било тада стилски блиско муранском.

На питање зашто је дошло до застоја у прекоморској трговини дубровачког стакла, или уопште до прекида извоза за неко време, одговор треба тражити пре свега у самој стакларској делатности Николе Ифковића. Због несрећеног финансијског пословања настале су озбиљне неприлике. Наиме, на самом почетку XVI века (1502), Ифковић је због дугова доспео чак у затвор,⁶⁶ па је вероватно тада дошло до потпуне обуставе производње, или до знатног смањења његовог обима уколико су рад у радионици наставили Ифковићеве помоћници и шегрти. Тако се на основу неких индиција чини да је Ифковићево материјално пословање било на изванредан начин срећено у 1503, а од тада па до његове смрти нема више непосредних података о трговини његовим стаклом или о извозу уопште.

После смрти Николе Ифковића 1511. године, производња стакла у Дубровнику улази у нову фазу обнове; документи говоре да је ондашњи извоз дубровачког стакла био сав окренут на балканску страну. Албанска транзитна трговина стајала је на првом месту у том извозу, што је остало карактеристично за готово цео XVI век, односно за све време док је производња стакла тада у Дубровнику уопште и трајала. Епизодан извоз дубровачког стакла на „другу обалу“ јадранског југа, колико знамо, више се није поновио.

* *
*

Закључак о стакларским везама између Дубровника, с једне, и јужне Италије и Сицилије, с друге стране, могао би да се сведе на следеће:

Увоз једне од основних сировина за производњу стакла, биљног пепела, из Апулије у Дубровник и извоз дубровачког стакла у јужну Италију и на Сицилију, гледани са општег аспекта веза између двеју обала јадранског југа имали су само маргиналан, спорадичан значај. Надовезујући се на изванредан начин на старију традицију коришћења стакла у тим областима, било да је оно доведено или произведено у домаћим, локалним радионицама, допринело је томе да дубровачко стакло постане предмет трговања на суседној обали у једном одређеном, истина кратком, раздобљу у коме су се стекли општи и посебни услови

⁶⁶ HAD, Cons. rog., 29. 54.

погодни за то трговање. Пошто су јужна Италија и Сицилија представљале интересно подручје трговине муранским стаклом, дубровачко је, формално инспирисано муранским, постало тражено на другој обали у тренутку када је трговина муранским производима била тамо ометана на неки начин или чак онемогућена. Посматран у односу на извоз друге робе, претежно сировина и полупрерађевина из Дубровника у јужну Италију и на Сицилију, извоз дубровачког стакла је представљао занемарљиву ставку у економској рачуници дубровачке привреде. Међутим, посматран у контексту релативно малог извоза дубровачких занатских и мануфактурних производа у те области, трговина стаклом добија на вредности. Тако је сазнање о томе омогућило да већ познатом репертоару тамо извожене робе, посебно списку занатских и мануфактурних производа, додамо стакло, а списку робе увожене из тих крајева у Дубровник допишемо једну од основних сировина за производњу стакла — биљни пепео.

COMMERCE DU VERRE RAGUSAIN DANS L'ITALIE MÉRIDIONALE ET EN SICILE

Résumé

Les données des Archives historiques de Dubrovnik ont révélé de nouveaux objets du commerce entre Dubrovnik d'un côté et des ports des Pouilles, de Calabre et de Sicile de l'autre: l'importation d'une des matières premières essentielles pour la production du verre, cendre végétale à Dubrovnik et l'exportation du verre de fabrication ragusaine dans les régions voisines d'outre-mer. Tandis que l'importation de la cendre végétale, dite «soudex», des Pouilles à Dubrovnik est mentionnée dans plusieurs documents épars dans l'intervalle du XIVe au XVIe siècle, l'exportation du verre ragusain dans l'Italie Méridionale et en Sicile n'apparaît que dans une période de temps relativement brève c. à d. dans la dernière décennie du XVe siècle. C'est en ce temps — là que fut reprise la production du verre à Dubrovnik et le chef de l'atelier communal était maître Nikola Ifković. La production du verre rénovée et élargie a influé sur son exportation en général et, par conséquent, dans les ports de l'Italie du Sud et de la Sicile. Outre ce fait, il s'était produit un concours de circonstances, favorables à ce commerce, comme par ex. les privilèges commerciaux et douaniers dont les Ragusains jouissaient dans le Royaume de Naples sous l'administration aragonaise aussi bien que sous l'administration française, ensuite les besoins de verre de la population de ces régions, habituée déjà par tradition à l'utiliser, ensuite les possibilités limitées des Vénitiens, dans une période déterminée, de faire du commerce

du verre de Murano au Sud de l'Italie et, pour cette raison, une bonne occasion se présentait aux Ragusains de vendre leur verre sur ce marché.

Considérée par rapport à l'exportation des autres marchandises de Dubrovnik dans les provinces de l'Italie Méridionale et de la Sicile, pour la plupart des matières premières et des demi-produits, l'exportation du verre regusain dans ces régions représentait dans l'économie de Dubrovnik un poste négligeable. Cependant, si on la considère dans le contexte de l'exportation relativement peu importante des produits artisanaux et manufacturés de Dubrovnik dans ces provinces, le commerce du verre gagne en valeur. La notion de celle-ci a permis d'ajouter au répertoire déjà connu des marchandises qu'on y exportait, et particulièrement à la liste des produits artisanaux et manufacturés, aussi le verre, et à la liste des marchandises qu'on importait de ces régions à Dubrovnik une des matières premières essentielles pour la fabrication du verre, la cendre végétale.

